

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

CUID, June 2017, 21 (1): 639-664

Kur'an'da Yer Alan 'Şeytan'ın Adımlarını İzlemeyin' İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine

*Remarks on the Meaning and Interpretation of the of Expression of
'Don't Follow the Steps of Satan' in the Qur'ān*

Muhammed Ersöz

Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı.

Assistant. Prof., *Karamanoğlu Mehmetbey University, Faculty of Islamic Education,
Department of Qur'anic Exegesis.*

Karaman /Turkey

mersoz@kmu.edu.tr

ORCID ID orcid.org/0000-0002-7693-7428

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21 Mart / March 2017

Kabul Tarihi / Accepted: 30 Mayıs/May 2017

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran/June 2017

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Cilt / Volume: 21

Sayı – Issue: 1

Sayfa / Pages: 639-664

DOI: doi.org/10.18505/cuid.299179

Atıf/Cite as: Ersöz, Muhammed. "Kur'an'da Yer Alan 'Şeytan'ın Adımlarını İzlemeyin' İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine - Remarks on the Meaning and Interpretation of the of Expression of 'Don't Follow the Steps of Satan' in the Qur'ān". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal* 21, no. 1 (June 2017): 639-664. doi: 10.18505/cuid.299179.

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/cuid>

Copyright © Published by Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved. For Permissions: ilahiyat.dergi@cumhuriyet.edu.tr

Kur'an'da Yer Alan 'Şeytan'ın Adımlarını İzlemeyin' İfadesinin Anlam ve Yorumu Üzerine

Öz: Kur'an'da 'Lâ tettebi'û huṭuvâti's-şeytân' ifadesi dört yerde geçmektedir. İfade aynı olmasına rağmen geçtikleri bağlamları farklıdır. Bu ifadenin birbirinden farklı bağlamlarda geçiyor olması bu farklı bağlamların ortak bir noktasının olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Bunun için öncelikle bu deyim, Kur'an'ın indiği ortamdaki anlamını, bu ifadenin geçtiği âyetlerin nüzul ortamlarını ve bu dört farklı âyetin 'Şeytân'ın adımlarını izlemeyin' noktasında ifade ettiği ortak mesajı ortaya koymak büyük önem arz etmektedir. Bu sayede şeytanın insanı aldatma şekillerinin neler olduğuna ışık tutacak ayrıca insan tabiatının dini konularla ilgili yanlış yola düşmesine sebep olan zaaf noktalarının neler olduğuna dair önemli veriler elde etmiş olacağız.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Bağlam, Şeytan, Din, Vesvese.

Remarks on the Meaning and Interpretation of the of Expression of 'Don't Follow the Steps of Satan' in the Qur'ân

Abstract: The expression of 'Lâ tattabi'û khuṭuvât al-shaiṭân' is mentioned in four places in the Qur'ân. Although the same expression in each verses the contexts are different. Use of this expression in different contexts makes it inevitable that the different contexts has a common point. For this reason, it is important to explain the meaning of this saying, the context of the revealed verses that this saying mentioned in them, and to detect the common message of these four verses of in point of 'Don't follow in the steps of Satan' In this way, we will achieve important data about what weakness of human nature in falling into the wrong way about religious matters in addition to shedding light on what the way the devil deceives the people.

Keywords: The Qur'ân, Context, Satan, Religion, Whisper.

SUMMARY

'Don't follow steps of devil' is an Arabic saying. It means taking a sample, going after another one and imitating. Mention of the footsteps and foot's traces of devil in this saying point out that the devil's diversion is secret; it

makes its diversion in phases and without making feeling the victim. This saying is the best metaphorical statement in God's forbidding in obeying the Satan. Because when a person sees the traces of who walked before he follows him by knowing that this leads him to a goal. In this saying the person who takes example without evidence except one follow him is emulates who thinks it's the real purpose is the path and anyone that follows the steps of the walkers in front of him. This representation has gained prevalence; so much so that the statement of "he followed in the steps of him" means "he took sample of him" was introduced. This expression also forbade emulating and following the societies who went not astray before Islam. Furthermore, this expression advises people to renew themselves and repent.

This expression is mentioned in four verses of three different contexts in the Qur'an. The contexts are in verses surah al-Baqara 2/168 and al-An'am 6/142 forbidding the accepting haram the halal things, in the verse Baqara 2/208 banning practices which are contrary to Islam and in the verse Noor 24/21 forbidding to spread slander for sinless and chaste women and to spread indecent deeds among believers.

Satan's deception of the step-by-step can be detected as signal of that big crimes occur through small sins. For this the statement of "Don't follow the steps of Satan" is not for every sin but for sins that have possibility of evolving into a qualified sin if it is insisted on the same sin in the future. These sins seem small and insignificant initially but they are very dangerous according to the consequences of them. Following these sins makes the person courageous in committing the great sins in further process. Thus, he can make the Halal and Haram interchangeable. It can create practices that will damage the integrity and authenticity of religion. By doing bad deeds, he is doing things that will harm the moral and human aspects of the society. The most fundamental feature of these sins is that the religion has a destructive effect on both the theological aspect and the social aspect.

Vowing to make a verb forbidden by religion, divorce the ladies by connecting to the conditions and practices that are specific to the *shari'a* (Law of Religion) before the Prophet are within this scope. For example, reading the Torah in prayer, observing Saturday ban and accepting camel meat forbidden.

It is possible to see that these sins are within the scope of "following the steps of the devil" in the narrations of the *ṣāḥaba* (Companions of the Prophet) and the *Tābi'ūn* (Successors of the Prophet). Although it is not said that the vowing or swearing to make a sin is the steps of the devil clearly in the Qur'an, it is stated that these are the steps of the devil in the narrations coming from *ṣāḥaba* (Companions of the Prophet) and the *Tābi'ūn* (Successors of the Prophet). Accepting a *ḥalāl* (permitted) meal forbidden to stay away from eating means is, in a sense, swearing and vowing to eat that food for a lifetime. Because of this similarity, forbidding something to him despite the release of religion and vowing an act despite the prohibition of religion are described as the steps of the devil.

Another thing that the expression of following the steps of the devil suggests is that the imitation is an important reason that leads to the wrong way. As a matter of fact, another feature of these sins, which bear the devil's steps to follow, is to attach the customs of the *Ahl al-Kitāb* (People of the Book) to Islam and revealing the similarities of some of the applications which will be regarded as the beginning of the false traditions leading to the loss of the main axes of the original religion. Besides, such sins aim to deeply affect the society and to spread a rumor about the innocent people by spreading rumors that the human dignity will be under their feet. Being a follower of the dark people in accordance with these rumors, without looking up to the rumors, represents another dimension of imitation.

The characteristic feature of such sins, which are a part of the devil's steps, is that they are not of great sin and that they are accepted as ordinary mistakes by people in the first plan. As a matter of fact, when Prophet's wife Aisha was slandered, the society did not give it the necessary reaction and it was reached a conclusion that such an event existed in advance and this was taken by people. Then the following verse came down: "Because you are transferring this slander to the other language, you are jerking in your mouths about what you do not know about. You think this is unimportant. This is a great sin in the sight of Allah." (al-Nūr 24/15) In this verse these people are criticized, and as a result they are emphasized that the respondents will be in danger of being a part of a great sin. So, Allah warns his servants against a great danger to come.

GİRİŞ

Kur'an'da "şeytanın adımları (خَطَوَاتُ الشَّيْطَانِ)" konusunu inceleyen çalışmalara baktığımızda en ayrıntılı çalışmanın günümüz akademisyenlerinden Abdusselâm Hamdân el-Levh ile Beşîr Vâil Umer'in yazdıkları *Hutuvâtü'ş-Şeytân: Dirâseten Kur'âniyye Mevdûiyye* isimli makale olduğunu görmekteyiz. Bu çalışmada ayrıntılı biçimde "خطوة/hutve" ve "شيطان/şeytân" kelimeleri incelenmiş ve "şeytanın adımları" ifadesi sadece şeytanın, insanı mâsiyete düşürmek ve saptırmak için kötü fiilleri süsleme, insana vesvese verme, insanı fakirlik ve ölümlerle korkutma, kışkırtma ve unutturma gibi uyguladığı yöntemler olarak sunulmuştur.¹ Ancak sahâbe ve tâbiûn tarafından çeşitli vesilelerle belli birtakım günahların "şeytanın adımlarını izleme" kapsamında ele aldıkları rivayetler zikredilmemiş ve değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla bu kapsamda ele alınan günahların ortak yönleri incelenmemiştir. Bunun yanında hem kapsam hem de hacim olarak yeterli düzeyde olmayan bazı yazılar mevcuttur.² Bu makale zikrettiğimiz çalışmalara katkı sağlama amacı taşımaktadır.

1. "خطوة" KELİMESİNİN ANLAMI ÜZERİNE

"خطوات الشيطان" ifadesinin anlamı "خطوة/خطوات" kelimesinin kıraatine göre değişmektedir. Kıraat imamlarından İbn Kesir (ö. 120/738), İbn Âmir (ö. 118/736), Kisâî (ö.189/805), Kunbül (ö. 291/904), Âsım'dan (ö. 127/745) Hafs (ö.180/796) "ط" harfinin dammesi ile "خطوات" şeklinde; Nâfi' (ö. 169/785), Ebû Amr (ö. 154/771), Hamza (ö. 156/773) "ط" harfinin sükûnü ile "خطوات" şeklinde; Hasen (ö. 110/728) ve Ebü'l-Cevzâ (ö. 83/702) "خ" harfinin fethası ile ve "ط" harfinin sükûnü ile "خطوات" şeklinde; Ebû İmrân el-Cüvenî (ö. 128/746) de "خ" ve "ط" harfinin dammesi ve hemze ile "خطوات" şeklinde okumuşlardır.³ Âlûsî (ö. 1270/1854) bu kelimenin iki damme ile "خطوات" ve hemze ile "خطوات" şeklinde okunuşunu değerlendirmekte ve bunun izahı için iki vecih zikret-

¹ Abdusselâm Hamdân el-Levh-Beşîr Vâil Ömer, "Hutuvâtü'ş-Şeytân: Dirâseten Kur'âniyye mevdûiyye", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-dirâseti'l-İslâmiyye* 1, sy. 1 (2008): 135-172.

² Bk. İbrahim b. Muhammed el-Hukayl, "Hutuvâtü'ş-Şeytân", *el-Akîde ve'ş-Şerîa* 308, sy. 1 (2013): 18-21.

³ Abdurrahman b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr fi'ilmî't-Tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 1: 172; Şemsüddîn, Ebü'l-Hayr el-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2: 216.

mektedir. Birinci vecihte hemze asli harftir ve hata anlamına gelmektedir. İkincisi vecih ise hemze asli harf değil vâv harfinden hemzeye çevrilmiş halidir. Zeccâc (ö. 311/923) da bunun Arapçada câiz olduğunu söylemektedir.⁴ “ط” harfini dammeli okuyanlara göre “خطوة” kelimesi cem hale getirilince fiilin kökünün ayne’l-fiili yani “ط” harfi “عُرْفَاتُ” ve “عُرْفَاتُ” örneklerinde olduğu gibi harekelenir. Fiilin ayne’l-fiilin harekelenmesi isimle sıfatı birbirinden ayırt etmek içindir. Örneğin “تَمْرَاتُ/تَمْرَةٌ” ve “شَهَوَاتُ/شَهْوَةٌ” kelimelerinde olduğu gibi ayne’l-fiilin harekelenmiş olması bunların isim olduklarının yani sıfat olmadıklarının delilidir. Ancak büyük, iri, kalın vb. anlamlara gelen “صَخْمَاتُ/صَخْمَةٌ” ve “عَبَلَاتُ/عَبَلَةٌ” kelimelerinde olduğu gibi ayne’l-fiilin harekelenmemiş olması bunların sıfat olduklarının yani isim olmadıklarının delilidir. Dolayısıyla “حُطُوتُ” şeklinde okunduğunda bu kelime isim olmakta ve adımlar anlamına gelmektedir.⁵

“حُطُوتُ” kelimesinin fâe’l-fiilinin (خ) ve ayne’l-fiilinin (ط) dammeli olmasının gerekçesine değinen Ahfeş (ö. 215/830) “فُعْلَةٌ” veznindeki her ismin hafif olduğunu, cemi yapıldığında ikinci defa damme ile harekelenmesi gerektiğini ve bunun örneklerinin “ظَلْمَاتُ” ve “عُرْفَاتُ” isimlerinin olduğunu söylemektedir. Çünkü bir lafızdaki iki harfin mahreci birbirine yakın olduğunda böyle bir kıraat daha kolay olmaktadır.⁶

Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) bu kelimenin farklı kıraatlara göre kazandığı anlamlara değinmektedir. “حُطُوتُ حُطُوتٌ وَاحِدَةٌ” ifadesinde (ayne’l-fiili fethali) master anlamındadır. Yani fetha ile okunduğunda adımı bir defa atmak anlamında; damme ile okunduğunda yürüyenin iki ayağı arasındaki mesafe anlamındadır. Bu kelime “الْحُطُوتُ” şeklinde okunduğunda ise isim olmaktadır. An-

⁴ Mahmûd Ebü’l-Fadl Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fi tefsîri’l-Kur’âni’l-azîm ve’s-seb’i’l-mesânî* (Beirut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 2: 39.

⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beirut: Dâru ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.), 5: 186; İbn Âdil Ebû Hafs Umer b. Ali ed-Dımeşkî el-Hanbelî, *el-Lübâb fi ulûmi’l-Kitâb* (Beirut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998), 3: 152.

⁶ Ebü’l-Hasen Sa’îd b. Mes’ade Ahfeş el-Mucâşî, *Meânî’l-Kur’ân*, thk. Hüda Mahmud Kurâ’a (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1990), 1: 136.

cak lâme'l-fiil "vâv" değil de hemzeli okunduğu zaman ise "hata ve günah" anlamına gelmektedir.⁷

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) de, Ferrâ'dan (ö. 207/822) şunları nakletmektedir:

"حَطَّوْتُ حَطْوَةً" (Bir adım attım) denilir. 'خطوة' iki ayak arasında kalan mesafedir. Aynı şekilde, 'حَتَّوْتُ حَتْوَةً' (Bir avuç toprak attım) denilir. 'حتوة' kelimesi avuçlanan şeyin ismidir. 'عَرَفْتُ عَرَفَةً' ifadesi de aynı manaya gelir. 'عرفة' kelimesi de avuca alınan şey manasınadır. Durum böyle olunca 'عرفة' kelimesi nasıl avuçlanan şeye deniliyorsa, bir adımın atıldığı mekâna da 'خطوة' denilir." Râzî devamlâ âyetin manasının "Şeytanın yoluna uymayın, yolunu tutmayın" şeklinde olacağını ifade etmektedir. Çünkü "خطوة" kelimesi "iki ayak arasında kalan mesafe" anlamında yer ismi olmaktadır.⁸ Taberî'ye (ö. 310/923) göre de bu kelimenin anlamı iki ayak arası kadar uzaklıktır.⁹

Muhyiddîn Dervîş (ö. 1982) "خ" ve "ط" harflerinin, kelimenin fâe'l-fiil ve ayne'l-fiiinde olurlarsa iz (eser) anlamına delalet edeceğini söylemektedir. Adım (خطوة) gerisinde iz bıraktığı için adım sahibi orada olmamasına rağmen izi herkesçe bilinmektedir. Bu durumda izlenen şey adımın bizzat kendisi değil, adımların izi olmaktadır. Yürüyen kişi, adımını her attığı yere iz bıraktığı herkesçe malum olduğu için "izlerini takip etti" yerine "adımlarını takip etti" ifadesi kullanılmaktadır. Dervîş'e göre görüşte ve meselede hata etmek anlamına gelen ve ilk iki harfi "خ" ve "ط" harfi olan "خطأ" kelimesinde de açık bir iz vardır. Çok hata yaptığı bilinen ancak yanlışlıkla ve sürçme ile beklenmedik şekilde isabetli iş yapan kimse için kullanılan "مع الخواطي سهم صائب" /hatalarla birlikte isabetli ok vardır" deyimini buna dair örneklerdendir.¹⁰

Buradan da görülmektedir ki bu kelime farklı kıraatlara göre yürüme esasında iki ayak arasındaki uzaklık yani adım, mastar anlamı ile "bir defa

⁷ Ebû Abdîrrahmân Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, ts.), 4: 292.

⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5: 186.

⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000), 3: 301-02.

¹⁰ Muhyiddin b. Ahmed Mustafa Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânüh* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1415), 1: 235.

adım atmak” ve “hata” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kelimelerin ifade ettiği ortak anlam “gerisinde iz bırakma” anlamıdır.

2. “لَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ” İFADESİNİN ANLAMI

Şerîf Radî (ö. 406/1015) *Telhîsu'l-beyân*'da “şeytanın adımlarını izlemek” ifadesi için “Bu, Allah'ın emrettiği ve yapmaya çağırdığı konularda sözünü kabul etme konusunda şeytana itaatten sakındırmanın en belîğ ifadesidir” demektedir.¹¹ Mâverdî (ö. 450/1058), bu deyimde “adım” kelimesinin kullanılmasıdaki inceliğe değinmekte ve şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu kelime adım (خطوة) kelimesinden alınmadır ve adımı bir yerden bir yere intikal ettirmek demektir.” Mâverdî devamla “şeytanın adımlarına uymak helâli haram ve haramı helâl yapmaya adım adım ilerlemektir. Bu, bütün mâsiyetleri kapsayacak şekilde bir mâsiyetten diğerine intikal etmektir.”¹² demektedir.

Zemahşerî (ö. 538/1143), “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadesinin, şeytanın âdet haline getirdiği mâsiyetleri işlemekten ve onu örnek almayı nehyetmekten kinaye olduğu görüşündedir.¹³ Ebû Hayyân (ö. 745/1344), bir kişi tavırlarında başka bir kişinin tuttuğu yola sülûk ettiğinde “اتَّبَعَ زَيْدٌ خُطُواتِ عَمْرٍو” (Zeyd, Amr'ın adımlarını takip etti ve onun topuklarının bastığı yere bastı) denildiğini söyler.¹⁴ Bu ifadede şeytanın yoluna girmek ve peşinden gitmek bir kişinin diğerini adım adım takip etmesine benzetilmiştir. İbn Arafе (ö. 803/1401) “şeytanın adımlarını izlemek” ifadesinin mecaz olduğunu ve bu ifadenin gerçek anlamda kullanılmadığını söylemektedir.¹⁵

Kur'an'da “adımlarını izlemek” deyimini sadece şeytana uymayı ifade etmek için ve tâbi olmanın hoş karşılanmadığı durumlar için kullanılmaktadır.

¹¹ Şerîf Radî, *Telhîsu'l-beyân fi mecâzâtî'l-Kur'ân*, thk. Ali Mahmûd Mukallid (Beirut: Dâru mektebeti'l-hayât, ts.), 36.

¹² Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed Habîb Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 2: 180.

¹³ Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vil*, thk. Abudurrezzâk el-Mehdî (Beirut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 1: 239.

¹⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-bahri'l-muhît* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001), 2: 101.

¹⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Arafе el-Vergammî, *Tefsîru ibn Arafе el-Mâlikî*, thk. Hasen el-Mennâî (Tunus: 1986), 2: 498.

Nitekim وَاثُلٌ عَلَيْهِمْ نَبَأُ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْنَا مِنْهَا فَأَتْبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ “Onlara, kendisine âyetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan, o yüzden de şeytanın peşine taktığı ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku.” (el-A'râf 7/175) âyetinde Ebû Hayyân “أتبعه” fiiline mef'ûl olarak “خطواته” kelimesini takdir etmekte ve kalıp ifadeyi kullanmayı tercih etmektedir.¹⁶

Tâhir b. Âşûr'a (ö. 1973) göre “adımları izleme” ifadesi temsîlidir. İbn Âşûr bunu şöyle izah eder: “Kişi, önde yürüyenlerin adımlarının izlerini gördüğü zaman kendisinden önce yürüyen kimsenin ancak bir amaca binaen gittiğini bilerek bu yola uyar. Uyduğu kimse haricinde delili olmaksızın örnek alan kişi, yolunu gerçek amacı zanneden ve kendisinin önünde yürüyenlerin adımlarını izleyen kimseye benzetilmiştir. Bu temsil yaygınlık kazanmış, o kadar ki ‘onu örnek aldı’ anlamında ‘filanın adımını takip etti’ şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.”¹⁷ Görüldüğü üzere “لَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ” ifadesi Arapça bir deyim olarak kullanılmaktadır. Bu ifade geçtiği âyetin ana mesajına göre anlam kazanmaktadır. Bunun için bu ifadenin geçtiği âyetleri incelemek yerinde olacaktır.

3. “لَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ” İFADESİNİN GEÇTİĞİ ÂYETLER

3.1. el-Bakara 2/168

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

“Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın izlerini takip etmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.” (el-Bakara 2/168) âyetinde yeryüzünde Allah'ın haram kılmadığı nimetlerden yenilmesi istenmektedir. Bu âyetin Sakîf, Huzâa, Âmir b. Sa'saa ve Müdlicoğulları hakkında indiği söylenmiştir. Çünkü bu kabileler ekinleri, bahîra, sâibe, vasîle, hâm¹⁸ gibi şeyleri kendilerine haram kılıyorlardı.¹⁹ Âyet, helâl olduğu halde bazı

¹⁶ Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-bahri'l-muhîr*, 5: 222.

¹⁷ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru sehnûn li'n-nesr ve't-tevzî', ts.), 2: 103.

¹⁸ Bahîra: Beş kere doğurup beşinci yavrusu dışı olan bunun için sırtına binilmesi, kesilip yenilmesi, tüylerinin kırılması haram kabul edilen deve. Sâibe: Bir kimsenin adakta bulunup, adagını yerine getirmek üzere de hayvanı putlar adına serbest bırakıp sütünden sadece misafirlerin yararlanabildiği deve. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11:126; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 717) Vasîle: Tanımı konusunda farklı görüşler olmakla birlikte vasîle erkekli dişili ikiz doğuran koyun veya

özelliklerinden dolayı birtakım şeyleri haram kabul edip insanlara da bunların haram olduğunu söyleyenlerin şeytanın adımlarını izlemek olduğunu ifade etmektedir.

Dinen helâl olmasına rağmen bazı şeyleri haram görerek yememek cahiliye döneminde sık görülen bir âdetti. Örneğin Cu'fî kabilesi hayvanın yüreğini yemeyi haram kabul ediyorlardı. Bu kabileden iki kardeş Kays b. Seleme b. Şurahîl ve Seleme b. Yezîd müslüman oldular. Hz. Peygamber onlara “Bana ulaştığına göre siz yürek yemiyoymuşsunuz” dedi. Onlar da “Evet” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Sizin İslam’ınız ancak yürek yemekle tam olur” dedi. Sonra yürek getirtti ve kızarttı. Seleme b. Yezîd onu aldı. Eline aldığı zaman eli titremeye başladı. Hz. Peygamber “Ye” dedi o da yedi. Sonra “Yüreği istemeyerek yedim-Parmaklarım ona değdiği zaman titredi” şeklinde şiir okudu.²⁰ Bu örnek bazı yiyecekleri kendilerine haram kılma âdetinin kabileden kabileyeye farklılık gösteren bir âdet olduğunu göstermektedir.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) el-Bakara 2/168. âyette geçen “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadesini “ekinleri ve hayvanları haram kılma konusunda şeytanın süslemelerine uymayın” şeklinde yorumlamıştır.²¹ Taberî de bu âyetin açıklamasını şöyle yapmaktadır: “Ey insanlar, size haram kıldığım, ölmüş hayvan, kan, domuz eti gibi yiyeceklerin dışında, helâl kıldığım temiz ve güzel şeylerden yiyin. Bu helâl kılınan hususlar size haram kılmadığım, sizin kendinize haram kıldığınız bahîra, sâibe, vasîle gibi şeylerdir. Bunları Hz. Muhammed’in dili üzere helâl kıldım. Şeytanın takip ettiği ve sizi Allah’a itaat etmemeye davet ettiği hususlarda onun yolunu takip etmeyin. Çünkü onun düşmanlığı açıktır. O, atanız Âdem’i aldatarak, yasaklanmış ağaçtan yedirmiş,

devedir. Erkek yavru dişi ile birlikte doğduğu için kurban edilmezdi. Hâm: On sene tohumluk olarak kullanılan bundan dolayı da salıverilip sulardan ve meralardan yararlanmasına engel olunmayan erkek devedir. (Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11:127-29; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 717)

¹⁹ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyâd: Dâru Taybe, 1998), 1: 180.

²⁰ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 1: 324; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1988), 5: 109; Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi te'rîhi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut, Dâru's-sâkî, 2001), 9: 60; 14:136.

²¹ Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân el-Ezdî el-Horasânî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003), 1: 91; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Mahmud Matrâci (Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.), 1: 138.

ona hata işleterek ayağını kaydırmış ve onu cennetten çıkartmıştır.”²² Görüldüğü üzere Taberî كَفَرُوا وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَجِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكُذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ “Allah bahîra, sâibe, vasîle ve hâm diye bir şey (meşru) kılmamıştır. Fakat kâfirler, yalan yere Allah'a iftira etmektedirler ve onların çoğu akletmiyorlar.” (el-Mâide 5/103) âyetini el-Bakara 2/168. âyeti ile irtibatlandırmıştır. Böylece müşriklerin, Allah'ın helâl kıldığı şeyleri haram kılmalarını şeytanın adımlarını izlemek olarak değerlendirmektedir.²³

Zemahşerî, bu âyetin “şeytanın adımlarına uymayın yoksa bir harama, şüpheye ve helâli haram; haramı da helâl yapma gibi bir yanlışla düşersiniz” anlamını içerdiğini söylemiştir.²⁴ Yani “cahiliye ehlinin yaptığı gibi kendi kendinize helâl ve haram kılmakla şeytanın adımlarına uymayın” demektir.²⁵ Râzî “خطوة” kelimesinin kıraati ile ilgili dilsel birtakım izahlar getirdikten sonra burada Allah'ın muradının, dil ile ilgili olan bir şey olmadığını söylemektedir. Aksine bu âyette Allah'ın helâl kıldığı şeyleri yiyebileceği söylenen kimseye şöyle denilmektedir: “Helâli bırakıp da şeytanın seni davet ettiği şeye yönelerek, haddi aşmaktan sakın.” Bu söz ile Allah, mükellefi harama yürümekten menettiği gibi, helâlden şüpheli şeylere yürümesini de menetmiştir. Çünkü şeytan insanın kalbine şüpheli şeyleri atar ve bununla ona helâl olmayan şeyi süslü gösterir. İşte bundan dolayı Allah, bu şüpheli şeylerden men etmiş ve sonra bundan sakındırmıştır.²⁶

Beydâvî (ö. 685/1286) de bu âyetin “helâli haram; haramı da helâl kılmak suretiyle hevânıza uyarak şeytani örnek almayın” şeklinde bir mesaj içerdiği görüşündedir.²⁷ Âyetin, helâl şeylerden yemeyi emrettikten sonra şeytanın adımlarını izlemeyi yasaklamış olması, Allah'ın emri olmaksızın helâli haram

²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3:300.

²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11:134; 12: 182; İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Riyâd: Dâru Taybe, 1999), 3:351; Abdullah b. Ömer Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beirut: Dâru'l-fikr, ts.), 1:459.

²⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 238-39.

²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2: 69.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:186.

²⁷ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1:444.

kılmak suretiyle kendisinde haram kılma yetkisini görmesi şeytanın adımlarını izlemek olarak sunulmaktadır.²⁸

Ebüs-suûd (ö. 982/1574) da bu âyetin kendilerine kıymetli yiyecekleri ve elbiseleri haram kılanlar hakkında indiğini söylemiştir. Allah onların bu hallerine “şeytanın adımlarını izlemeyin” şeklinde cevap vermiştir. Ebüsuûd’a göre bu ayette hitap kâfirlere. Yalnız Ebüsuûd helâl bir yiyeceği kendisine haram kılmakla zühdden dolayı bir helâlden kendisini mahrum bırakmayı birbirinden ayırmış ve zühd için bazı yiyeceklerden uzak durmayı şeytanın adımlarını izlemek olarak görmediğini ifade etmiştir.²⁹

Muhammed Abduh (ö. 1323/1905), bu âyetin Allah’ın haram kılmadığı şeyleri haram kılmak gibi şeytana özgü saptırmanın bütün şekillerini yasakladığını ifade etmektedir. Çünkü Allah helâl nimetleri insanlara mübâh kılmıştır. Abduh devamla “Yaratma gücü ve otoritesi olmayan bir başkası için nasıl haram kılma yetkisi olabilir. Her kim bir kimseyi takip etmekte ileri giderse adımını her attığında ondan etkilenir ve adımını onun adımının yerine atar. Allah’ın helâl kıldığı şeyi haram görmek şeytanın yoluna uyma ve sapkınlığına kendini kaptırma konusunda en ileri derecede çirkin bir şeydir” ifadelerini kullanmaktadır.³⁰ Böylece Abduh bu nehyin, şeytanın doğru yoldan saptırma konusunda tutmuş olduğu yola tâbi olmayı yasakladığını söylemektedir. Abduh’a göre “şeytanın adımlarını izlemek” deyiminin kullanılmasının sebebi, şeytanın gizli olması dolayısıyla da bizzat onu tanımanın mümkün olmamasıdır. Bundan dolayı insanı saptırma işini gizlice ve sinsice yapan şeytan ancak geride bıraktığı ve kendisine nispet edilen iziyle bilinip tanınabilir. Abduh şeytanın bizzat kendisinin bilinmeyip geride bıraktığı iziyle bilinmesini “...شَيْطَانِ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوجِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا” “aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldayan insan ve cin şeytanları...” (el-En’âm 6/112) âyetiyle irtibatlandırmaktadır. Âyette geçen “وحي/vahiy” kelimesi hızlı ve gizli

²⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12:184-85; Muhammed b. Ahmed eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr* (Beyrut, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.), 1:360; Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vil fi me'âni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979), 2:192.

²⁹ Muhammed b. Muhammed Ebüsuûd el-îmâdî, *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâya'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 1:187-88.

³⁰ Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye'l-âmmel-Kitâb, 1990), 8:123.

bir haber verme anlamında olmasından ileri gelmektedir. Böylece şeytan şerrin muhatabına hızlı ve gizli biçimde iletmekte ve nefiste kötülük belirinceye kadar bâtila meylettirmektedir. Abduh'a göre şeytanların bu işlerinin en açığı ve ileri noktası el-Bakara 2/168'de ifade edildiği üzere kişiyi menfaatleri uğruna helâl ve haram kılma konusunda cesaretlendirmesidir.³¹

Şeytanın adımlarını izlemeyi yasaklayan ifadenin doğru anlamlandırılması için muhatabın doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim İbn Âşûr da buna dikkat çekmiş ve âyetteki hitabın müşriklere yönelik olduğunu ifade etmiştir. İbn Âşûr "وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا آفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ" "Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyeler?" (Bakara 2/170) âyetinin, 168. âyetteki "وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ" ifadesine matuf olduğunu söylemektedir. Bu da muhatabın müşrikler olduğuna bir işaret olarak değerlendirilebilir.³² Ancak "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْزَمُوا طَيِّبَاتِ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ" "Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın. Allah sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan sakının" (el-Mâide 5/87-88) âyetleri göz önünde bulundurulduğunda helâl olan nimetleri kendisine haram kılmanın nehyedilmesi sadece müşriklerle sınırlı bir hüküm olmadığı ifade edilmelidir. "كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ" (Yeryüzündekilerden yiyin) ifadesi vücûb veya ibâha için değil; yeme eylemini haram kabul edip terk edenlere karşı bir azarlama için kullanılmıştır. Çünkü kâfirler şeriatin furûuna muhatap olmaya ehil değildir. "كلوا" ifadesi şeytanın adımlarını izlemeyin sözüne bir ön hazırlıktır. İbn Âşûr'a göre helâl ve temiz ifadesi onların ahmaklıklarına üstü kapalı bir göndermedir.³³

Râzî, şeytanın adımlarını izlemenin anlamını izah ederken âyetin siyakından yola çıkarak bazı sonuçlara varmaktadır. Râzî'ye göre "وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ" "وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ" nehyinin geçtiği 168. âyetten iki âyet sonra

³¹ Abduh, *Tefsîru'l-menâr*, 2:71-72.

³² İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 2:106.

³³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 2:103.

“قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا آلَفَيْنَا عَلَيْهِ ءَابَاءَنَا أَوْلُو كَانِ ءَابَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ” (Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman...)” (el-Bakara 2/170) ifadesinin gelmiş olması, şeytanın adımlarına uymak ile bir kimseyi bilinçsizce taklit etme arasında bir ilişkinin bulunduğu işaretler. Böylece tefekkür olmaksızın hatıra gelen şeylere veya başkasının söylediği şeylere bir şekilde güvenmek şeytanın adımlarını izlemek olmaktadır.³⁴ Ebüssuûd da bu iki âyeti bir arada ele alarak bunun “helâl ve haram kılma konusunda körü körüne seleflerinizi taklit etmekle kendi nefsinizden Allah iftira ederek şeytanın adımlarını takip etmeyin” mesajı içerdiğini söylemektedir.³⁵

3.2. el-En'âm 6/142

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةٌ وَفَرَشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ

“Hayvanlardan yük taşıyanı ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O'dur. Allah'ın size verdiği rızaktan yiyin, şeytanın ardına düşmeyin; şüphesiz o sizin için apaçık bir düşmandır.” (el-En'âm 6/141-142) buyrulan âyette Allah nimet verme bağlamında helâl olan şeyleri yemelerini insanlara mübah kıldıktan sonra onları şeytanın adımlarına uymaktan men etmektedir. Şeytanın adımları da bahîre, sâibe ve vasîle gibi Allah'ın onlara helâl kıldığı şeyleri tabi olanlara haram kılmasıdır.³⁶ “Benim kullarıma nimet olarak verdiğim her şey helâldir. Ben kullarımı Hanifler olarak yarattım fakat şeytan onlara geldi, onları dinlerinden saptırdı ve onlara helâl kıldıklarımı haram kıldı”³⁷ rivayeti bu âyetle irtibatlıdır.

el-Bakara 2/168 ve el-En'âm 6/142 âyetlerinin indiği bağlama bakıldığında birtakım helâl nimetleri haram kılan kimseler hakkında olduğu görülmektedir. Bu âyetlerde geçen “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadeleri helâli haram kılma konusunda şeytanı izlemeyi yasaklamaktadır. Sahâbe, tâbiûn ve sonraki müfessirler şeytanı örnek alma ve onun takipçisi olmanın yanı sıra gerek belli günahları zikrederek gerekse de şeytanın adımlarını izlemek kapsamına giren günahların çerçevesini çizerek görüş bildirmişlerdir.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:189.

³⁵ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selim*, 3:192.

³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azîm*, 1:478.

³⁷ Müslim, “el-Cennetü ve sıfatu neîmihâ ve ehlihâ”, 16.

İbn Abbâs'a (ö. 68/687) göre Allah'a karşı yapılan her bir mâsiyet (sayılacak amel) şeytanın adımlarıdır.³⁸ Mücahid (ö. 103/721), "şeytanın adımları" ifadesinin şeytanın düştüğü hatalar anlamına geldiğini söylemiştir.³⁹ İkrime (ö. 105/723) "şeytanın kışkırtmaları" demiştir.⁴⁰ Ebû Miclez (ö. 106/724) "mâsiyeti yapmaya dair adakta bulunmaktır" demiştir.⁴¹ Katade (ö. 117/735) de İbn Abbas gibi Allah'a her isyanın şeytanın adımlarından olduğunu söylemiştir. Süddî'den (ö. 127/745) de buna benzer ifade rivayet edilmiştir.⁴² Süddî'den aynı zamanda şeytana itaatin de şeytanın adımlarını izlemek olduğu yönünde rivayetler nakledilmiştir.⁴³ Taberî'ye göre bu zikredilen görüşlerin hepsi birbirine yakındır. Bu izahların hepsi de şeytana uyulmama konusunda uyanık olmaya dair dikkatleri çekmektedir.⁴⁴

Ebû Ubeyde (ö. 209/824) ise "şeytanın adımlarını" faili tarafından önemsenmeyen fakat failini hakir eden günahlar olduğunu belirtmiştir. Ebû Ubeyde devamla "failini hakir eden günahlar işlemeyin yoksa bir harama veya şüpheye veya helâli haram kılmaya veya haramı helâl kılmaya girersiniz" ifadelerini kullanmıştır.⁴⁵

Bunun yanında bizzat bazı amellerin şeytanın adımlarını izlemek olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Şeytanın adımlarını takip etme niteliğine sahip olan günahların tespit edilmesi konusunda sahâbe ve tâbiûndan gelen rivayetler bize yol gösterici olmuştur. Bu rivayetlerde dinen haram olan bir şeyi yapmaya yemin eden veya adak adayan kimse fetva danışmaktadır. Bunlardan birisi "Abdullah b. Mes'ûd'a tuz ile hayvan göğsü getirildi. O da yemeye başladı. Bir adam yemekten yüz çevirdi. İbn Mes'ûd 'arkadaşınıza bu yemekten

³⁸ İbn Ebî Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahmân, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim* (Sayda: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.), 1:281; 8:2552; 5:1401.

³⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 5:1401.

⁴⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 5:1401; 8:2552.

⁴¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3:301-02; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 5:1401, 1:281; 8:2552; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2:39.

⁴² İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 5:1401.

⁴³ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 1:281; benzer rivayetler için bkz. Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr* (Beirut: Dâru'l-fikr, ts.), 1:404; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, 1:220.

⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3:301-02.

⁴⁵ Begavî, *Meâlimu't-tenzil*, 1:180; Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr*, 1:98; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 1:138.

sunun' dedi. Adam da 'onu istemiyorum' dedi. İbn Mes'ûd 'yoksa oruçlu musun' dedi. O da 'hayır' demesi üzerine İbn Mes'ûd 'öyleyse neyin var' dedi. O da 'sonsuz kadar hayvan göğsü yemeyi kendime haram kıldım' dedi. İbn Mes'ûd da 'işte bu şeytanın adımlarını izlemektir. Ondan ye ve yemin keffaretini ver' dedi." rivayetidir.⁴⁶ Osman b. Gıyâs'dan rivayet edildiğine göre Câbir b. Zeyd'e (ö. 93/711) burnuna altından bir halka takmayı adayan kimse hakkında sorulan soruya "Bu şeytanın adımlarındandır. O kişi Allah'a karşı asi olmaya devam ediyor. Yeminin keffâretini versin." şeklinde cevap vermiştir.⁴⁷ Bu rivayetlerde kendisine helâl bir yiyeceği haram kılan kimsenin amelini İbn Mes'ûd ve Câbir b. Zeyd şeytanın adımlarını izlemek olarak yorumlamaktadır. Çünkü helâl olan bir yiyeceği kendisine haram kılan kimse, helâl olan birtakım hayvanları dini herhangi bir gerekçe göstermeden haram addeden müşriklerin tavırlarına yakın bir tavır içine girmiş olmaktadır.

Helâl bir yiyeceği haram addetmenin yanı sıra dinen herhangi bir meşruiyeti olmayan fiilleri adamak da şeytanın adımlarından sayılmış. Sahâbe ve tâbiûna bu tür fiilleri yapmak adamak ve adak olarak bu fiilleri yerine getirmek konusunda fetva danışıldığında bunları hoş görmemişler ve bunları şeytanın adımları olarak nitelemişlerdir. Örneğin Şa'bî'den rivayet olunduğuna göre oğlunu kurban etmeyi adayan bir kimse Mesrûk'a fetva danışmış, o da bu "şeytanın adımlarındandır" demiş ve bir koçu onun yerine kurban etmesini söylemiştir.⁴⁸ İkrime, çocuğuna "eğer sana yüz kırbaç vurmazsam onun hanımı boştur" diyen bir adam hakkında "çocuğu da kırbaçlanmaz hanımı da boş olmaz, bu şeytanın adımlarındandır" demiştir.⁴⁹ Ebû Râfi', hanımının kendisine kızdığını ve 'O bir gün Yahudi bir gün Hıristiyan'dır. Hanımını boşamadığın müddetçe onun her kölesi hürdür' dediğini söylemiş o da Abdullah b. Ömer'e durumu anlatmış bunun üzerine de İbn Ömer "bu şeytanın adımlarındandır" demiştir.⁵⁰ Bununla ilgili diğer bir rivayette de İbn Ömer'e gelen birisi "kendimi

⁴⁶ Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarâbâd: 1344), 7:354; Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebü'l-Kâsım et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir* (Musul: Mektebetü'l-ülûm ve'l-hikem, 1983), 9:184; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 1:280; 5:1401; 8:2551.

⁴⁷ Suyûtî, *ed-Durru'l-mensûr*, 1:404.

⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 1:280; 8:2552.

⁴⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azîm*, 1:479.

⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 1:280; 8:2551; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azîm*, 6:30.

kesip kurban etmeyi adadım” demiştir. Bunun üzerine İbn Ömer de ona kötü kötü bakmış ve kendi kendine söylenerek homurdanmıştır. Sonra bu ortama gelen İbn Abbas buna dair fetvasını bu yemini eden kişinin 100 bedene (deve) hediye etmesi şeklinde vermiştir. Sonra Abdurrahman b. Hâris'e (ö. 43/664) babasıyla veya kardeşiyle konuşmayacağına dair adakta bulunan kimse hakkındaki görüşü sorulmuş o da cevaben bunun, şeytanın adımlarından biri olduğunu söylemiş ve Allah'tan bağışlanma dileyip tevbe etmesini istemiştir. Bu fetva İbn Abbas'a sorulduğunda O da “Abdurrahman isabet etti” demiş ve İbn Abbas kendi görüşünden dönmüştür.⁵¹ Çünkü söz konusu kişi bir mâsiyeti adanmış, Abdurrahmân b. Hâris de bunu, şeytanın adımlarını izlemek olarak yorumlamış ve mâsiyetleri adamanın hükmüyle hükmetmiştir.

Aynı şekilde birisi İbn Abbas'a oğlunu kurban etmeyi adayan kimseyi sormuş bunun üzerine İbn Abbâs “Abdulmuttalip'in, oğluna fidye olarak verdiği gibi 100 deve kurban eder” demiştir. Mesrûk'a (ö. 63/683) sorulunca “Bu, şeytanın adımlarındandır. Keffaret gerekmez” şeklinde görüşünü belirtmiştir.⁵² Mesrûk'a ma'siyet üzerine yemin eden adam hakkında “O, şeytanın adımlarının mı keffaretini veriyor? Ona keffaret yoktur” demiştir.⁵³

Muvatta şârihi İbn Abdilber (ö. 463/1071) de Allah'ın hastasına şifa vermesi, kayıp eşyasını geri getirmesi veya buna benzer bir şeyi nasip etmesi durumunda içki içmeyi, birisini öldürmeyi, zina etmeyi, birisine zulmetmek gibi büyük günahlardan sayılan fiilleri veya bu fiillere nazaran daha küçük suçları işlemeyi adayan kimseye şeytanın adımlarını takip ettiği gerekçesiyle keffâret gerekmediği şeklinde görüş bildirmiştir.⁵⁴ Bu örneklerin ortak yönü şeytanın güzel gösterdiği yollara girerek helâli harama yavaş yavaş yaklaştırmak suretiyle helâli harama karıştırmaktır.⁵⁵

⁵¹ Abdullâh, b. Ahmed b. Kudâme, *el-Muğni fi fihhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1405), 11:216.

⁵² Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme (Dâru'l-kible, ts.), 7:605.

⁵³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4:441; Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1:263.

⁵⁴ Muhammed b. Abdilber, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd* (Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.), 6:96-97.

⁵⁵ Ebû Ca'fer en-Nahhâs, *Meânî'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûni (Mekke: 1409), 2:504-05.

Değindiğimiz el-Bakara 2/168 ve el-En'âm 6/142. âyetlerde Cenâb-ı Hak helal yiyecekleri kendine haram kılmak veya yapılmasında dinen herhangi bir fazilet bulunmayan fiilleri yapmaya adak adamak suretiyle büyük günahlara kapı aralayacak eylemleri şeytanın adımlarını izlemek olarak vasıflandırmaktadır. Emekleyerek hac yapmaya yemin etmek⁵⁶, ve gazap halinde edilen yemin ve adak adamak⁵⁷ da şeytanın adımlarından sayılmıştır.

Kur'an'da açık bir şekilde dinen günah sayılan veya dinen hoş görülmemeyen bir fiili yapmaya yemin etmenin veya böyle bir fiili yapmaya dair adak adamanın, şeytanın adımları olduğu söylenmemesine rağmen sahâbeden ve tâbiûndan gelen rivayetlerde bunların şeytanın adımları olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayetlerin ekseriyetinde bir fiili yapmaya yemin etme ve adak adama konusunda fetva danışılması üzerine sahâbe ve tâbiûnun bu yemin ve adakları şeytanın adımları şeklinde isimlendirmiş olmaları dikkat çekicidir. Yenilmesi helâl olan bir hayvanı veya yiyeceği haram kabul ederek yememek bir anlamda ömür boyu o hayvanı veya yiyeceği yememek üzere yemin etmek ve bu konuda adak adamak anlamına gelmektedir. Bu benzerlikten dolayı dinin serbest bırakmasına rağmen bir şeyi kendine haram etmek ve dinin yasaklamasına rağmen bir fiili yapmayı adamak şeytanın adımları olarak nitelendirilmiştir.

3.3. el-Bakara 2/208

Şeytanın adımlarını izlemeyi yasaklayan âyetlerden bir tanesi de يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ “Ey iman edenler! Hep birden İslam'a (İslam'ın tamamına) girin. Sakın şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, apaçık düşmanınızdır.” (el-Bakara 2/208) âyetidir. Bu âyette dinin bir bütün halinde benimsenip yaşanması emredilmektedir.

Sahâbe ve tâbiûndan gelen rivayetler incelendiğinde İslam'ın tamamına girmenin ve şeytanın adımlarına uymamanın kapsamına giren bazı özel uygulamaların olduğu ve Hz. Peygamber'in bunlara izin vermediği görülmektedir. Nitekim Mukâtil'in bu âyeti anlamlandırırken kullandığı şu ifadeler bu konuya açıklık getirmektedir: “Abdullah b. Selâm, Selâm b. Kays, Üseyd b. Ka'b ve Esed

⁵⁶ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru ibn Kesîr, 1414), 1:194.

⁵⁷ Şevkani, *Fethu'l-kadîr*, 1:194.

b. Ka'b ve Yâmîn b. Yâmîn gibi Tevrat'a inanan bir grup Hz. Peygamber'den namazda Tevrat okuma, cumartesi gününü kutsal kabul etme ve Tevrat'ta bulunan bazı hükümleri uygulama konusunda izin istemişler. Allah da bunun üzerine 'Muhammed'in (s.a.v.) sünnetini ve şeriatlerini al. Çünkü Muhammed'in (s.a.v.) Kur'an'ı önceki bütün kitapları nesheder. Kur'an şeriatinin tamamına uyun ve şeytanın adımlarına yani şeytanın süslemelerine uymayın. Hz. Muhammed (s.a.v) gönderildikten sonra (dine eklenen) ilk uygulama (السنّة) şeytanın adımlarının sebep olduğu bir sapmadır' demiştir.⁵⁸

Âyetin tarihsel bağlamına göz atıldığında âyetin İslam'ı benimsemiş ancak eski dinlerinin etkisinden kurtulamamış sahâbilerden bahsettiği görülmektedir. Önceleri yahudilerden olan ve İslam'a giren Sa'lebe, Abdullah b. Selam, İbn Yâmin, Kâ'b'ın oğulları Esed ve Üseyd, Şu'be b. Emr ve Kays b. Zeyd Hz. Peygamber'e gelerek: "Ey Allah'ın Resulü! Cumartesi günü, saygı gösterdiğimiz bir gün idi. Bizi serbest bırak da o güne uyalım. Tevrat da Allah'ın bir kitabıdır. Bizi bırak da geceleri onun hükmüne uyalım" demişler, bunun üzerine bu âyet inmiştir.⁵⁹

Tâbiûn müfessiri İkrime'ye göre burada, İslam'a girmeleri istenen insanlardan maksat, Hz. Peygamber'e iman eden müminlerdir. Müminlerin İslam'a girmelerinden maksat ise, onların İslam'ın bütün emirlerini yaşamalarıdır. Taberî, âyetin iman edenlerin İslam şeriatına tam bir şekilde bağlı kalmalarını emrettiğini, bu itibarla Resulullah'a iman eden müminlerin de ondan önceki peygamberlere iman edenlerin de âyetin kapsamına girdiğini söylemiştir. Bu durumda âyette zikredilen "şeytanın adımları" ifadesinden maksat, İslam'ın hükmüne ters düşen her şeydir. Cumartesi günü yasağına uyma ve İslam dinine muhalif olan diğer dinlerden herhangi birinin hükümlerine uyma da bu kapsamda değerlendirilmektedir.⁶⁰

H. Peygamber Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan gelen ancak İslam'ın değerleriyle uyuşmayan bir adet ve uygulamanın müslümanlar arasına sirayet etmesinden endişe ettiği için belli bir süre sonra dini konularda Ehl-i kitaptan

⁵⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 1:109; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003), 3:24.

⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4:255-56.

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4:258.

bir şey alınmasını yasaklamıştır. Örneğin Câbir b. Abdillâh'tan gelen bir rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e gelmiş ve "Yahudilerden güzel sözler duyuyoruz ve hoşumuza gidiyor. Ne dersin bunları yazalım mı?" demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "siz Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi şaşırıp her işe karışılıyorsunuz? Ben size arı duru bir beyaz getirdim ki eğer Hz. Musa hayat-ta olsaydı bana tabi olmaktan başka bir şey yapmazdı" demiştir.⁶¹

Yukarıda değindiğimiz âyetlerde olduğu gibi bu âyet de muhataba göre farklı anlam kazanmaktadır. Eğer hitabın münafıklara olduğu kabul edilirse "Gizli ve açık bir şekilde hepimiz Allah'a teslim olun ve ona itaat edin" anlamında olacaktır. Eğer hitap Ehl-i kitaptan olup Hz. Peygamber'e inananlara olduğu kabul edilirse "İslam'a tamamıyla girin ve onun içine bir şey karıştırmayın" anlamında olacaktır. Çünkü onlar eski dinlerinin hükümlerini gözetmeye devam ediyorlardı. Ancak hitap Ehl-i kitabın tamamına olduğu kabul edilirse bu durumda anlam "Peygamberlerin ve kitapların tamamına inanmakla Allah şeriatlerinin tamamına sarılın ve eski imanlarınıza göre İslam'ın şubelerinin ve hükümlerinin tamamına uyun, hiç birisini ihmal etmeyin" anlamında olacaktır.⁶² Şeytanın adımlarını izlemek ifadesi de bununla irtibatlı olarak "Tevrat'ın mensûh olduğunu bildikten sonra cumartesi gününü kutsal, deve etini haram kabul etmek gibi⁶³ hükümlerine tutunarak şeytanın izlerini ve kışkırtmalarını takip etmeyin"⁶⁴ şeklinde olacaktır. Böylece İslam şeriatinden bir şeyi terk etmek şeytanın adımlarını izlemek olmaktadır.⁶⁵

Yukarıdaki yorumlar i'rab açısından "كَافَّةً" kelimesinin "السَّلَامُ" kelimesinden hal olduğu görüşüne uygun olan bir yorumdur. Ancak "كَافَّةً" kelimesinin "ادْخُلُوا" fiilindeki "و" dan hal olduğu görüşü esas alınırsa bu durumda anlam "hep birlikte barış dini İslam'a girin" şeklinde olur. Yani "Allah'ın dinine yardım etme ve o hususta sıkıntılara katlanmada birbirinizle ittifak ediniz. Dünya uğrunda insanlarla münakaşa etmeye ve dünyayı arzu etmeye sizi sevk eden şeytanın adımlarına uymayınız" demektir. Bu "وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَتَّزِعُوا"

⁶¹ Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 1:240.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:352; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1:212.

⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:189; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002), 2:127; Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl*, 1:197.

⁶⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:352; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1:212.

⁶⁵ Nahhâs, *Meâni'l-Kur'ân*, 1:154.

... فَتَفْتَنُوا وَتُدَّهَبَ رِيحُكُمْ... “Allah’a ve elçisine itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, yoksa gevşersiniz ve gücünüz gider...” (el-Enfâl 8/46), “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا...” “Ey iman edenler sabrediniz...” (Âl-i İmrân 3/200) ve “وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا...” “Hep birlikte Allah’ın ipine sarılın ve bölünmeyin” (Âl-i İmrân 3/103) âyetleri ile bağlantılıdır.⁶⁶

Bu ifadenin “ayrışmak ve toplumu parçalamak suretiyle şeytanın adımlarına uymayın” şeklinde de değerlendirilebileceği ifade edilmiştir.⁶⁷ Nitekim Abduh “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadesinin anlamının “Şeytanın yolunda yürümeyin, dinde ayrışma konusunda veya hilaf ve niza konusunda onun yollarına uymayın” şeklinde olmasının da mümkün olduğu görüşündedir. “شُؤْطُورٌ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ” “Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun. (Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah’ın yolundan ayırır.” (el-En’âm 6/153) ve “إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ” “Dinlerini parça parça edip guruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir ilişkin yoktur.” (el-En’âm 6/159) âyetlerini bu kapsamda değerlendirmektedir.⁶⁸

Bu âyette geçen “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadesi daha çok İslam dininde olmayıp başka dinlerde mevcut ancak söz konusu dine özgü ve İslam’a girmesiyle birlikte İslam’ın orjinalliğini bozma riski içeren uygulamalar için kullanılmıştır.

3.4. en-Nûr 24/21

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَ الشَّيْطَانِ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوتَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ... “Ey iman edenler! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse, muhakkak ki o, edepsizliği ve kötülüğü emreder...” (en-Nûr 24/21) âyeti de şeytanın adımlarını izlemenin yasaklandığı bir diğer âyettir.

Mukâtil, bu âyetteki şeytanın izlerini takip etmeyi yasaklayan ifadenin “Hz. Aişe’ye iftira atma konusunda şeytanın süslemelerine uymayın” anlamına

⁶⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5:352.

⁶⁷ Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1:492; Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe el-Hasenî, *el-Bahru'l-medîd* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002), 1:261; Âlûsî, *Râhu'l-meânî*, 2:98; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1:212.

⁶⁸ Abduh, *Tefsîru'l-menâr*, 2:207

geldiğini söylemektedir.⁶⁹ Mâtürîdî (ö. 333/944) de bu âyette Allah'ın müminleri şeytanın adımlarını izlemekten nehyettiğini ancak bu adımların ne olduğunu açıklamadığını, sadece “Kim şeytanın adımlarını izlerse o kötülük ve aşırılık emretmiş olur” demekle yetindiğini ifade etmektedir. Aynı şekilde “şeytanın adımlarını izleyen fuhşiyat yapar” dememiş “o kötülük ve aşırılık emretmiş olur” demiştir. Nitekim “ يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا شَيْئًا بِمَا يَأْمُرُكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمُ عَدُوٌّ مُّبِينٌ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمُ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ” “Ey insanlar yeryüzündeki helâl ve temiz şeylerden yiyin şeytanın adımlarını izlemeyin çünkü o sizin için açık bir düşmandır. O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.” (el-Bakara 2/168-169) âyetinde şeytanın da fuhşiyatı emrettiğini haber vermektedir.⁷⁰ Dolayısıyla Hz. Âişe'ye iftira bağlamında “şeytanın adımlarını izlemeyin” ifadesinden yola çıkarak masum bir insana iftira atmanın veya atılan iftirayı, herhangi bir bilgisi olmadığı halde dillendirmenin; keza buna inanmanın şeytanın adımlarını izlemek olduğu sonucuna varabiliriz.

Aynı şekilde müfessirler إِنَّ الَّذِينَ يُجِبُونَ أَنْ تَشِيْعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ “في الدنيا والآخرة والله يعلم وأنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” “İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (en-Nûr 24/19) âyeti ile irtibat kurmakta şeytanın adımlarına uymayı çirkin şeyleri müminler arasında yaymak olarak yorumlamaktadır. Buna göre mana, “Şeytanın izlerine tâbi olmayın, onun bastığı yerlere basmayın ve bu iftiraya, bunu dile dolamaya ve fuhşun müminler arasında yayılmasının önünü açıp onun peşinden gitmeyin” şeklinde olduğunu söylemektedirler.⁷¹

Şeytanın adımlarını izleme kapsamında olan günahların kebâirden olmaması ve insanlar tarafından ilk planda önemsenmeyip basit bir hata olarak kabul edilmesi bu tür günahların bir diğer önemli özelliğidir. Nitekim Hz. Âişe'ye iftira atılıp toplumun buna gerekli tepkiyi vermemesi, peşinen böyle bir

⁶⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2:413; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, 8:2552; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-mesîr*, 6:23.

⁷⁰ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005), 7:534-35.

⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 19:134; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23:347; Beydâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1:179; Ebû-suûd, *İrşâdü'l-'akli's-selim*, 6:164.

yavaş yavaş yaklaştığı için şeytanın aldatmasının bir anda değil tedrici olarak bir süreç içerisinde gerçekleştiğine dair bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Şeytanın aldatmasının adım adım olması büyük aldanmaların küçük günahlara alışma yoluyla meydana geldiğine işaret olarak algılanabilir. Bunun için “şeytanın adımlarına uymak” ifadesi her günah için değil aynı günaha devam edildikçe ileride nitelikli bir günaha evrilme ihtimali olan günahlardır. Bu günahlar başlangıçta küçük ve önemsiz gibi görünmekle birlikte doğuracağı sonuçlar itibarıyla oldukça tehlikelidir. Küçük ve önemsizden başlanarak işlenen günahlarla birlikte kulun günah işlemeye cesareti artmakta ve neticede helâl ile haramı birbirinin yerine koymak, dinin bütünselliği ve özgünlüğüne zarar verecek uygulamalar ihdâs etmek ve aşırılık ve insani değerlerden uzaklaşmayı beraberinde getiren fiilleri yaparak toplumun ahlaki ve insani yönlerine zarar verecek mahiyette işler yapmakta bir beis görmez hale gelmektedir. Bu günahların en temel özelliği yapısal yönden dine zarar vermesinin yanı sıra müslümanların birliğini de olumsuz yönde etkilemesidir. Kısacası şeytanın adımlarını izlemek kabilinden günahlar el-Bakara 2/168 ve el-En’âm 6/142. âyetlerde inanan ferdin iç dünyasında; el-Bakara 2/208. âyette dinin temel yapısında, en-Nûr 24/21. âyette ise toplumsal yapıda yıkıcı etki yapan günahlardır.

Şeytanın adımlarını izlemek ifadesinin çağrıştırdığı diğer bir konu da taklidin, tedrici olarak önemli bir yoldan çıkma sebebi olduğudur. Nitekim şeytanın adımlarını izleme vasfını taşıyan bu günahların bir diğer özelliği de Ehl-i kitabın adetlerini -iyi niyetli de olsa- İslam’a eklemek, Ehl-i kitabın orijinal dinlerinin ana eksenini kaybetmesine yol açan yanlış ve sapık adetler silsilesinin başlangıcı sayılacak birtakım uygulamaların benzerini ortaya koymak ve toplumu derinden etkileyecek ve insan onurunu ayaklar altına alacak şekilde dedikodular yayarak masum insanlar hakkında yanlış bir algı oluşturmayı hedefleyen söylentilere araştırmaksızın uyarak karanlık kişilerin adeta takipçisi olmak gibi taklit özelliği taşımasıdır.

KAYNAKÇA

Abduh, Muhammed, Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*. 12 cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-âmmeh lil-kitâb, 1990.

- Ahfeş, Ebü'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Mucâşî. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Hüda Mahmud Kurâ'a, 2 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvûd. 45 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1420/1999.
- Âlûsî, Mahmûd Ebü'l-Fadl. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, ts.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzil*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr, 8 cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1998.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer. *Envarü't-tenzil ve esrâru't-te'vil*. 5 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 10 cilt. Haydarâbâd: 1344.
- Cevâd Ali. *el-Mufassal fî te'rihi'l-Arab kable'l-İslâm*. 20 cilt. Beyrut: Dâru's-sâkî, 2001.
- Cezerî, Şemsüddîn, Ebü'l-Hayr. *en-Neşr fî'l-krâati'l-aşr*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.
- Dervîş, Muhyiddin b. Ahmed Mustafa. *İ'râbü'l-Kur'ân ve beyânuh*. 10 cilt. Şam: Dâru İbn Kesîr, 1415.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî. *Tefsîru'l-bahri'l-muhît*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Ebüs-suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selim ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm*. 9 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, ts.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, ts.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbü'l-ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, 8 cilt. Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, ts.
- Hâzin, Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî. *Lübâbu't-te'vil fî me'âni't-tenzil*. 7 cilt. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.
- Hukayl, İbrahim b. Muhammed. "Hutuvâtü's-Şeytân". *el-Akîde ve's-Şerîa* 308, sy. 1 (2013): 18-21.
- İbn Abdilberr, Muhammed. *et-Temhîd limâ fî'l-Muvattai mine'l-meânî ve'l-esânîd*. 24 cilt. Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, ts.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed el-Hasenî. *el-Bahru'l-medîd*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Umer b. Ali ed-Dimeşkî el-Hanbelî. *el-Lübâb fî ulûmi'l-kitâb*. 20 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1998.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 cilt. Tunus: Dâru sehnûn li'n-nesr ve't-tevzî', ts.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân. *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*. 10 cilt. Sayda: el-Mektebetü'l-asriyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. 21 cilt. Dâru'l-kible, ts.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 1999.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 14 cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabi, 1988.

- İbn Kudâme, Abdullâh, b. Ahmed. *el-Muğnî fi fikhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1405.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*. 9 cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. 8 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, 20 cilt. Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.
- Levh, Abdusselâm Hamdân -Beşîr Vâil Ömer. "Hutuvâtü's-Şeytân: Dirâseten Kur'âniyye mevdüiyye", *Mecelletü'l-Câmiati'l-İslâmiyye li'd-dirâseti'l-İslâmiyye* 1, sy. 1 (2008): 135-172.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2005.
- Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. 6 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Mukâtil, b. Süleyman, Ebü'l-Hasan el-Ezdî el-Horasânî el-Belhî. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.
- Nahhâs, Ebû Ca'fer. *Meânî'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûni. 6 cilt. Mekke: 1409.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, 1997.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. 10 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, 2002.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys. *Bahru'l-ulûm*. thk. Mahmud Matraci. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîri bi'l-me'sûr*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts.
- Şerîf, Radî. *Telhîsu'l-beyân fi mecâzâti'l-Kur'ân*. thk. Ali Mahmûd Mukallid. 1 cilt. Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayât, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. 5 cilt. Dîmeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Şîrbînî, Muhammed b. Ahmed. *es-Sirâcü'l-münîr*. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Ebü'l-Kâsım. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 20 cilt. Musul: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1983.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2000.
- Vergammî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Arafe. *Tefsîru İbn Arafe el-Mâlikî*. thk. Hasen el-Mennâî. 2 cilt. Tunus: 1986.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Abudurrezzâk el-Mehdî. 4 cilt. Beyrut: Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, ts.